

"ייסודות"

עיונים בחקר ההיסטוריה של צה"ל

כיבוש צור במלחמת של"ג

מחבר : אלון קדיש.

מקור : "ייסודות", גיליון 2 : צה"ל בלבנון.

הוצאה : המחלקה להיסטוריה בצה"ל.

עורך : יגאל אייל.

שנת הוצאה : 2020.

כיבוש צור במלחמת של"ג

אלון קדיש¹

הקדמה

העיון המתמשך בעימותים א־סימטריים, בכוח ובפועל, בין צה"ל לבין ארגונים לא מדינתיים, בין בשטחים שבשליטת צה"ל ובין מעבר לגבולות המדינה (דרום לבנון, רמת הגולן הסורית, קדמת סיני), חושף תסכול מקצועי בשל האופי המורכב של האויב וסביבתו האזרחית, המקשה על הגדרת שיטה צבאית אחידה ויעילה להתמודדות עימו. השאיפה השכיחה - לפשט את הבעיה ולנתחה באופן הדומה לעיון במלחמות סימטריות - עשויה להתברר כשגיאה מהותית. להבנת המורכבות המובנית ביחסי האויב עם האוכלוסייה שבקרבה הוא פועל יש פוטנציאל לזיהוי מגוון של הזדמנויות לפעולה, לבד מהפתרונות השכיחים של עימות צבאי ישיר. מסיפור כיבושה של צור עולה האפשרות של פתרון בלתי צפוי ובלתי אלים להשגת יעד צבאי מובהק של כיבוש עיר, שנתפסה בתוכניות המוקדמות כיעד קשה במיוחד, באמצעות דו־שיח מודיעיני ובמידת האפשר הומניטרי מתמשך עם האוכלוסייה המקומית על כל מרכיביה (כולל מיליציות מקומיות). הפוטנציאל לפתור בעיות צבאיות באמצעות דו־שיח כזה מחייבת מעורבות פעילה של דרגי השדה, כפי שקרה בצור, ולא רק של גופי מודיעין מקצועיים, שהם בדרך כלל גם ממודרים וממדרים. בתוך כך נדרשת גם הגמשת הגדרתו של מרחב שיקול דעתם של מפקדי השדה בחיפוש, בזיהוי ובאימוץ פתרונות שאינם מהסוג השכיח שבארגז הכלים הצבאי המקובל.

כיבוש צור, 1982

במלחמת "שלוש הגלילות" הוטלה האחריות לכיבוש העיר צור על אוגדת הגליל 91, שהייתה מאז מאי 1981 תחת פיקודו של תא"ל יצחק (איציק) מרדכי.² בשלב הראשון היו כוחות האוגדה מיועדים לחדור במהירות לעומק לבנון ולתפוס שטחי מפתח, תוך שהם עוקפים מערכים עיקריים של המחבלים (כולל צור), מכתרים ומבודדים אותם.³ לכיבוש צור עצמה ייעד מפקד האוגדה את חטיבת השריון במילואים 847 בפיקודו של אל"ם עוזי קרן ואת החטיבה המרחבית 300 בפיקוד אל"ם אבי תלם.⁴ מח"ט 847, שהיה מג"ד במבצע "ליטאני", העריך כי מכיוון שאין לצה"ל ניסיון קודם בכיבושה, הבינו המחבלים שצה"ל "מפחד להיכנס לצור".⁵ בהתאם לכך העיד סמג"ד 906 שגודו לחם במסגרת חטיבה 300: "טיהור וכיבוש צור זה הדבר שפחדנו ממנו הכי הרבה".⁶ לפי הפקודה שניתנה לחטיבה 300 ב-10 באפריל 1982, תוכנן להתחיל את ההשתלטות על מרכז העיר ממזרח ב"ש" +22 – ועל מערבה (העיר העתיקה) ב"ש" +36.⁷ זמן

¹ אלון קדיש הוא פרופסור בדימוס מהאוניברסיטה העברית ולשעבר ראש המחלקה להיסטוריה בצה"ל. המאמר פורסם לראשונה בינואר 2015, כזרקור של המחלקה להיסטוריה.

² אלון (מילי) יצחק מרדכי, "אוגדת הגליל במלחמת של"ג", מערכות 413, יולי 2007 (להלן: מרדכי, אוגדת הגליל), עמ' 21: "לכבוש את צור ואת מרחב צור [...] ולהיות בכוננות לכבוש את צידון".

³ שם.

⁴ שם, עמ' 23; אוגדה 91, חטמ"ר 300, פקודת מבצע של"ג, 10 באפריל 1982, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ) 27/1361/82 (להלן: פקודת חטמ"ר 300); אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל, 31 באוגוסט 1982; תחקיר מח"ט 847, 18 ביוני 1982, עמ' 5 (א"צ 25/1361/82).

⁵ שם, עמ' 11.

⁶ אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל, 18 באוגוסט 1982; תחקירו של סרן אריק, 17 ביולי 1982 (א"צ 50/60/84).

⁷ א"צ 27/1361/82.

קצר אחרי כיבוש העיר העיד מח"ט 847, כי התייחס בספקנות לתוכנית לכבוש אותה בשתי חטיבות בלבד ובתוך זמן כה קצר: "אמרתי – את צור לא כובשים בשתי חטיבות, ואם כן, לא ביומיים אלא בשבוע ימים שמכתרים אותה ואוכלים פרוסה אחרי פרוסה".⁸

לפי נספח המודיעין של הפקודה לחטיבה 300, בשנת 1976 היו בצור 30,000-40,000 תושבים שהתפרנסו מדיג וממסחר (הנספח לא כלל מידע נוסף בנושא). בעיר ובמחנות הפליטים סביבה היו "מפקדות, משרדים, בסיסים ומאחזים של כלל [ה]מחבלים הפועלים במרחב".⁹ לפי הערכת אמ"ן - שלא הופיעה בנספח המודיעין לפקודה - היו באזור צור כ-1,500 מחבלים, רובם בגדוד "מוחמד יוסף אל-נג'אר" של ארגון הפתח בפקודו של רס"ן עזמי זעיר.¹⁰ להבנתו של ראובן אבי-רון (ארליך), גרסה הערכת המצב של המחבלים כי כוונת ישראל לכבוש את מרחב צור ולהשמיד את כוחותיהם שם. הדבר ייעשה בידי כוח משוריין של צה"ל, אשר יתקדם דרך ציר החוף כשהוא מסתייע בכוחות קומנדו קטנים שיונחתו ממסוקים או מספינות. הגנת אזור צור התבססה על היצמדות למוצבי חי"ר אחדים בעלי חשיבות טקטית, פגיעה בכוחות השריון הישראליים בידי חוליות נ"ט (נגד טנקים) קטנות וניהול לחימה בשטח הבנוי בעיר עצמה.¹¹ בנספח המודיעין לפקודה של חטיבה 300 נכתב, כי בשלב התנועה לעבר צור וכיתורה ייתכנו "מאמצים מקומיים של המחבלים לשבש [את] תנועת [ה]כוחות על ידי ביצוע אש ארטילרית על ציר התקדמות הכוחות, הצבת מארבי נ"ט לאורך הצירים ובין הפרדסים, פיצוץ גשרונים לשיבוש והאטת התקדמות כוחותינו". בהמשך, בעת כיבוש צור והכפרים סביבה, "צפויה התנגדות מקומית ובלתי מאורגנת, נטישת הכפרים ובריחה צפונה או ניסיונות להסתתר בחסות האוכלוסייה האזרחית".¹²

התוכנית של חטיבה 847 הייתה מוכרת לפרטיה עד לרמת מפקדי הגדודים, ובאופן כללי יותר – עד לרמת מפקדי הפלוגות.¹³ לדברי מג"ד 275, סא"ל אילן אשל, "עשינו את הנוהל קרב הזה מספר פעמים, הוא היה לפחות ברמה של מטה הגדוד, מאוד ברור ומתוכנן, מתוכנן היטב". עם זאת הוא חשב בדיעבד, ש"לא עבדו מספיק על המשמעות של לחימה בשטח בנוי ולחימה במחבלים בשטח בנוי ולחימה עם בני ערובה ואזרחים בשטח בנוי".¹⁴ לפי המח"ט, בכל הכונויות שקדמו למלחמה רענן מטה החטיבה את הפקודה, והפעם האחרונה הייתה בפסח.¹⁵ גיוס החטיבה החל בשבת, 5 ביוני 1982, לפנות ערב, למעט גדוד 275 שהיה בתעסוקה ברמת הגולן. למחרת, 6 ביוני בשעה 10:00, החלו יחידות החטיבה לצאת מהימ"ח (יחידת מחסני חירום) לשטח התארגנות ליד קיבוץ אפק, תוך שהחטיבה חוברת כמתוכנן אל גדוד צנחני המילואים 9255 מחטיבת המילואים הצפונית של הצנחנים – חטיבה 939. לדברי מח"ט 847, הגדוד "היה איתנו בנוהל קרב לאורך חצי השנה האחרונה, וידענו אותו, הכרנו אותו".¹⁶

חטיבת השריון 847 וחטיבת הצנחנים נכנסו לתוך לבנון עם אור ראשון של יום שני, 7 ביוני, במבנה בן שני צוותי קרב חטיבתיים המורכבים, כל אחד, מגדוד טנקים וגדוד חי"ר: חטיבה 847 (למעט גדוד 293 שסופח

⁸ תחקיר מח"ט 847, עמ' 5.

⁹ פקודת חטמ"ר 300, עמ' 27.

¹⁰ זאב שיף ואהוד יערי, מלחמת שולל, שוקן, 1984, עמ' 166-167; ראובן אבי-רון, מלחמת לבנון - מסמכים ומקורות ערביים, כרך ב - המלחמה, מערכות ומשרד הביטחון - ההוצאה לאור, 1997 (להלן: אבי-רון, מלחמת לבנון), עמ' 26.

¹¹ שם, עמ' 26.

¹² פקודת חטמ"ר 300, עמ' 29.

¹³ אג"ם-מה"ד-המחלקה להיסטוריה, תחקיר מח"ט 847, 5 באפריל 1983, עמ' 2; תחקיר מג"ד 275 (אילן אשל), 15 ביולי 1982, עמ' 2 (א"צ 137/60/84).

¹⁴ שם.

¹⁵ תחקיר מח"ט 847, עמ' 2.

¹⁶ שם, עמ' 3.

לצנחנים וגדוד 275 שסופח לחטיבת החי"ר 165) בתוספת גדוד 9255 (בפיקודו של דני זאבלי) וחטיבה 939 בהרכב של גדוד אחד ותוספת גדוד הטנקים 293. גם בתוך הצוותים החטיבתיים הורכבו צוותים גדודיים מעורבים, שבהם תגברו זה את זה גדודי הטנקים והצנחנים בפלוגות.¹⁷ הצוותים נעו ברציפות והגיעו בשעות לפני הצהריים למבואות הדרומיים של צור.¹⁸ כבר ביום הראשון לפעולה פעלו באזור שלוש חטיבות – חטיבה 300, חטיבת בית הספר למ"כים 828 (בפיקודו של עמוס קוצר) וחטיבת הטנקים הסדירה 211 (בפיקודו של אלי גבע), שגדוד 450, שסופח אליה, תעה בניווט והסתבך בלחימה בכניסה למחנה הפליטים אל-בץ ממזרח לעיר העתיקה של צור. הקשיים שנתקלו בהם הכוחות ביום הראשון ללחימה בגזרה המערבית חיזקו את החששות מפני הצפוי בכיבוש צור. מכל מקום, בתום היום הייתה העיר מכותרת מכל עבריה,¹⁹ והחטיבות קיבלו סיוע ארטילרי ואווירי – 31 גיחות התקפה של חיל האוויר, כולל הטלת כרוזים רק באזור העיר.

המשימה שקיבל מח"ט 847, תוך כדי תנועה בבוקרו של אותו יום, הייתה:

1. לנוע ולתפוס את השטח החולי המפריד בין צור למחנה הפליטים המצוי מדרום לו, ברשידייה.
2. להשמיד מטרות מחבלים בצור וברשידייה.
3. להיות מוכן להשתתף בכיבוש העיר יחד עם כוחות שכנים.²⁰

חטיבה 847 נפרסה בעמדות מדרום לצור בין 10:30 ל-11:00 לערך; גדוד 294 (עם פלוגת צנחנים) פנה צפונה, כלפי דרום העיר, וגדוד 9255 נערך עם פלוגת טנקים בעמדות דרומה, לכיוון רשידייה.²¹ משנכנסו הטנקים של גדוד 294 לעמדות, הם פתחו באש "על בתים, על קומות עליונות שאיתרנו בהן מחבלים או תצפיות של המחבלים ומיד השמדנו אותם. היו שם ארבע או אולי חמש עמדות של המחבלים ממש מדופנות בשקי חול ובבטון [...] מיד אחרי השלב הזה של הירי הראשוני והשמדת עמדות התצפית הפסקנו את האש".²² מהעיר, "אולי פרט לכדורים בודדים, אף אחד לא ירה עלינו".²³ לדברי מפקד פלוגה ל' בגדוד 294, אלי פדידה, "לאחר שהמג"ד הצטרף אלינו, ניתן אישור לירות בכבדה, ירינו קצת על כל מיני מטרות, לא משהו עקרוני, אלא על בתים גבוהים ועל ברכות מים [...] כל בית שלא היה עליו דגל לבן, בעיקרון מותר לירות עליו; לא הייתה פקודה".²⁴ באותה עת ירו הטנקים שסופחו לגדוד 9255 והארטילריה של החטיבה (תומ"טים [תותחים מתנייעים] 155 מ"מ של גדוד 402) על רשידייה.²⁵

בין 11:00 ל-12:00 לערך הודיע המח"ט בקשר למפקד האוגדה: "אני חושב שהעיר מלאה אנשים, ראיתי המון דגלים לבנים, אמרתי לו שאני רואה המון דגלים לבנים, שיאפשר לי שעה להוציא את התושבים החוצה".²⁶ בתכנון המבצע נקבע: "ייעשה מאמץ לבודד את האזרחים הלבנונים מאזורי הלחימה כדי להקטין ככל האפשר

¹⁷ שם, עמ' 4.

¹⁸ יעקב ארוז, "שיחה עם מפקד החטיבה (יאיר עוגן)", מעריב, 22 באוקטובר 1982 (להלן: ארוז, שיחה עם מפקד החטיבה), עמ' 18.

¹⁹ מרדכי, אוגדת הגליל, עמ' 23.

²⁰ עוזי קרן, "כיבוש צור – חטיבת מילואים", בשריון, ידיעון תח"ש [תורת חיל השריון] 49, אוקטובר 1982 (להלן: קרן, כיבוש צור), עמ' 43.

²¹ תחקיר מח"ט 847, עמ' 6.

²² אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל 15 במארס 1983, תחקיר מג"ד 294 משה פלד, 29 ביוני 1982 (א"צ 213/60/84).

²³ תחקיר מח"ט 847, עמ' 6.

²⁴ תחקיר מ"פ ל', חטיבה 847, גדוד 294, 29 ביוני 1982; אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל 24 באפריל 1983, אוגוסט 1991 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

²⁵ אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל 9 במארס 1983, תחקיר מס"ח 847 רס"ן מיקי אבירם (א"צ 156/60/84).

²⁶ תחקיר מח"ט 847, עמ' 6.

את הפגיעה בהם וכדי לאפשר לחימה ללא הפרעה במחבלים".²⁷ בהתאם לדברים אלה, נעשה מאמץ להפריד בין האוכלוסייה האזרחית למחבלים במקומות שמחנות הפליטים היו צמודים לכפרים, כמו רשידייה ובורגי א' שימאלי.²⁸ אבל לפי הצפי, הטיהור בצור יחייב לחימה מבית לבית. לדברי מפקד פלוגה ח' בגדוד 293, סרן אילן שנצור: "לפני הכניסה לצור, בתדריך נאמר לנו שתהיה תרגולת של בית שממנו הייתה אש. לאחר ריכוך אותו בית על ידי הטנקים, ישימו לבנות חבלה [...] ויורידו את הבית על ידי פיצוץ".²⁹ השקט והדגלים הלבנים היו הפתעה, ופנייתו של המח"ט למפקד האוגדה הייתה "בהחלטה של רגע, בכלל לא תכננתי את זה, וזה היה נראה לי קצת שיגעוני".³⁰

ואז, "בדיוק ראיתי מולי הולך מישהו עם דגל של הצלב האדום, מתחיל ללכת בתוך הדיונות מצור לכיוון שלנו. עשיתי לו סימן שיתקרב, ואז בא איזה איש שוויצרי [מרקוס ברייטר] ואמר שהוא מהצלב האדום ותפקידו לשמור על חיי התושבים פה, והוא מבקש שלא נפתח באש. אמרתי לו: 'מה אתה רוצה לעשות על מנת שלא נפתח באש?', ואז הוא אמר: 'אני מוכן להתחייב לכם לעזור לכם'.³¹ אמרתי לו: 'או קיי, קח שעתיים [...] אני רוצה לראות 1,000 איש על שפת הים' – ככה, מהמותן".³²

נציג הצלב האדום התקשר, ככל הנראה, לממונים עליו בבירות וקיבל את אישורם לנהל משא ומתן. המח"ט דחק בו: "אמרתי לו: 'תראה, אין לי זמן. אני מתכוון להחריב את העיר הזאת בגלל המחבלים שבתוכה. אתה רוצה לחסוך את העיר ולהציל את האנשים? – תוציא את כולם לשפת הים...'. – להפתעתי הוא הסכים".³³ בשלב זה עירב המח"ט במשא ומתן חוקר שבויים מיחידה 504, ש"סחב" אותו, לדבריו, מגדוד הצנחנים. "אמרתי לבחור הזה: קח מגפון [...] ותגייד לתושבים לצאת החוצה". בה בעת התמודד המח"ט עם לחציו של מפקד האוגדה, שחשש כי מדובר במלכודת³⁴ והצליח לדחות את הכניסה לעיר. "פתאום", סיפר המח"ט, "אני רואה שאנשים מתחילים לזרום לכיוון הים [...] ואני רואה שזה זורם, וזורם, וזורם".³⁵ חלקם נשלחו חזרה העירה, "להסתובב עם מכונית בכל הרובעים ולהגיד לכולם שיצאו". מפקד הסיוע החטיבתי העיד שבאותה עת ירה מטח ארטילרי על אזור המזח של צור, "להפחדה ולהוצאה של התושבים מהבתים".³⁶

בין האזרחים שיצאו מהעיר והתרכזו ליד הקזינו שעל חוף הים בדרומה של צור, היו כמה ממנהיגי הקהילה, "המוכתר של השכונה [...] כמה אנשים מהמיליציה, היה שם אחד עם אזרחות אמריקאית שהילדים שלו למדו בצור [...] הארכיבישוף של צור".³⁷ לימים טען הארכיבישוף היווני-קתולי, ג'ורג' חדאד,³⁸ כי הוא ששכנע את המפקד הישראלי, באמצעות הצלב האדום, לאפשר את פינוי התושבים.³⁹ המח"ט, מצידו, זכר שפנה אליו "איזה

²⁷ מרדכי, אוגדת הגליל, עמ' 22.

²⁸ תחקיר מג"ד 904 דני קורקיס, 19 ביוני 1982 (א"צ 24/60/84); תחקיר מג"ד 906 זלמן קוברסקי, 17.8.82 (א"צ 49/60/84).

²⁹ אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל 13.3.83, תחקיר מ"פ ח', גדוד 293, עמ' 17 (א"צ 148/60/84).

³⁰ תחקיר מח"ט 847, עמ' 26.

³¹ דברי קמ"ן החטיבה: "הוא גם אמר לנו משהו על המוסריות של צה"ל, אנחנו אמרנו שזו לא בעיה שלו, להטיף לנו מוסר, ושיעסוק רק בחילוץ האנשים". אג"ם-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל, 31 באוגוסט 1982, תחקיר קמ"ן 847, 19 ביוני 1982 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

³² תחקיר מח"ט 847, עמ' 6.

³³ שם, עמ' 7.

³⁴ "חוקר השבויים, סרן ג' קיבל צלי"ש מראש אמ"ן על שיצר מגע בכיבוש צור עם האוכלוסייה המקומית, והביא בדרך זו לכניעת העיר ללא קרב": דבר, 6 באפריל 1983, עמ' 7; מרדכי, אוגדת הגליל, עמ' 23.

³⁵ תחקיר מח"ט 847, עמ' 7.

³⁶ תחקיר מס"ח 847, עמ' 9 (א"צ 156/60/84).

³⁷ תחקיר קמ"ן 847. לפי מג"ד 294, היה שם גם ראש העיר.

³⁸ Metropolitan George Haddad.

³⁹ "כך הציל הארכיבישוף של צור את תושביה", הארץ, 4 באוגוסט 1982; מבוסס על מאמר שהתפרסם בשבועון הגרמני *Der Spiegel*.

כומר" אחרי שהתושבים החלו לצאת, והוא הבטיח לו שאם תהיה העיר ריקה, "אם לא יורים עלינו, אנחנו לא מחריבים את העיר". הכומר הביא רכב ובו "איזה שני חבריה", שעשו סיבוב בעיר עם מגאפון שנתן להם המח"ט, חזרו אחרי שעה והודיעו שהעיר ריקה.⁴⁰

מעבר לעצם יציאתם של התושבים, הופתע הפיקוד הישראלי ממספרם. לדברי מג"ד 294 משה פלד, "לא תיארנו [לעצמנו] שיצאו כל כך הרבה אזרחים. הגענו למצב שיצאו לאורך החוף, להערכתנו, יותר מ-12,000, משהו קרוב ל-15,000 אזרחים".⁴¹ המספר הגדל והולך החל להדאיג; כדברי המח"ט: "התחלתי לפחד שהאספסוף הזה יעלה לי על הטנקים. היינו נורא קרובים אליהם. לקחתי פלוגת חרמ"ש [חיל רגלים משוריין] קטנה. אמרתי להם לסמן מרובע על שפת הים, שאם הם ירצו לברוח יהיה להם רק לברוח לכיוון המים".⁴² אלא שמספר המתפנים הלך וגדל, והקהל התפשט דרומה, "מצור ועד ראשידייה, בשדרה ארוכה".⁴³ החטיבה לא הייתה ערוכה לטפל במספר כה רב של אזרחים והתקשתה להעניק אפילו שירותים בסיסיים כמו טיפול רפואי דחוף ומים.⁴⁴ למרבה המזל, נפתרה הדילמה במהירות יחסית.

יציאת התושבים מצור הלכה והתמשכה, ונציגייהם ביקשו שוב ושוב ארכה. באותה עת, מפקד האוגדה איציק מרדכי – שחשש כי מדובר בהונאה של מחבלים בעיר המבקשים להרוויח זמן – לחץ על מח"ט 847 להיכנס לצור. לבסוף פקד מרדכי על פתיחה באש ב-14:30, "לסמן להם שאנחנו מתכוונים לכבוש את העיר, שיצאו אחרונים".⁴⁵ בשלב זה חש המח"ט "שהכניסה תהיה [...] בלי בעיות".⁴⁶ "פתאום בתוך המון האזרחים שהתרכזו על יד הקזינו, שמענו צעקות ונפנופי ידיים [...] צעקו לנו שמביאים חיילי ישראל. בהתחלה חשבנו שמכינים לנו איזה מלכודת, מיד התארגנו לאבטחה ולתגובה של איזה מלכודת של המחבלים".⁴⁷ המח"ט דיווח על כך למפקד האוגדה, וזה אישר עוד ארכה ושלח חוקר שבויים עם הקמ"ן החטיבתי אל ריכוז המפונים, לברר את העניין.⁴⁸

התברר שהיה מדובר בשמואל גדעון, איש צוות טנק מגדוד 9 של חטיבה 211. הטנק נפגע ביום הקודם, 6 ביוני, בכניסה למחנה הפליטים אל-בך. החייל נפצע ונשבה עם שאר אנשי הצוות, אך הופרד מהם והועבר לבית חולים לטיפול בפצעיו.⁴⁹ לאחר שהוחזר על ידי רופאיו מבית החולים ברכב של הצלב האדום – ולאחר שניתנה ארכה נוספת שבה נשלח חוקר השבויים לברר אצל אנשי הצלב האדום מה קרה לשאר אנשי צוות הטנק – הבין הפיקוד הישראלי שמדובר עתה בניסיונות למשוך זמן. מפקד האוגדה הורה לחטיבת הצנחנים 939 להיכנס לעיר בליווי גדוד טנקים. הארטילריה החטיבתית ירתה מטח על העיר העתיקה,⁵⁰ והחי"ר השתלט בנגמ"שים ובהליכה על הצירים המרכזיים.⁵¹ לדברי מ"פ הטנקים ח', נרשמה התנגדות של מחבלים בודדים חמושים בנשק קל: "נענו בתוך העיר, סרקנו את הרחובות עם אש – בהתחלה בעיקר עם אש – כשאחר כך זה פחת, זאת אומרת, די היה

⁴⁰ תחקיר מח"ט 847, עמ' 8.

⁴¹ תחקיר מג"ד 294, עמ' 6 (א"צ 213/60/84).

⁴² תחקיר מח"ט 847, עמ' 7.

⁴³ תחקיר מג"ד 294.

⁴⁴ תחקיר סמח"ט א', שלמה ינאי, עמ' 7, אג"ס-מה"ד-היסטוריה, ענף סיקור צה"ל, 24 במארס 1983 (מאגר המידע של המחלקה להיסטוריה).

⁴⁵ תחקיר מח"ט 847, עמ' 8.

⁴⁶ ש.ס.

⁴⁷ תחקיר מג"ד 294.

⁴⁸ תחקיר מח"ט 847, עמ' 8.

⁴⁹ קרן, כיבוש צור, עמ' 44; תחקיר מח"ט 847, עמ' 8-9.

⁵⁰ תחקיר מס"ח 847, עמ' 10.

⁵¹ ארז, שיחה עם מפקד החטיבה.

ברור אחרי זה שהעיר ריקה".⁵² בהיעדר התנגדות, הייתה התנועה מהירה, וכיבוש העיר הסתיים עם רדת החשכה: "רבע שעה צור עצמה הייתה בידנו".⁵³ הכוח יצא ונערך לחניון לילה על חוף הים מזרוע לצור. מבין התושבים שהתרכזו על החוף הופרדו 400 איש שנחשדו כי הם מחבלים, והשאר חזרו לבתיהם עד למחרת בצהריים. בסריקות מאוחרות יותר נמצאה בבתי צור כמות נשק גדולה, וזוהו מפקדות מחבלים.⁵⁴ מח"ט 300, שקיבל עליו את האחריות לעיר בליל יום שלישי, 8 ביוני, העריך שזוהו בסריקות 600-700 מחבלים.⁵⁵ התברר שמפקד גדוד הפתח בצור, עזמי זעיר, יצא את העיר ונעלם.⁵⁶

במאמר מאוקטובר 1982 סיכם המח"ט את לקחיו מכיבוש צור, ואלה הם:

1. הקרבות בסביבת העיר יום קודם יצרו את התנאים לכניעתה.
2. כשיכלו, העדיפו המחבלים להתחבא בין התושבים היוצאים מן העיר לחוף הים על פני לחימה או כניעה.
3. יש לאפשר לחיילינו להילחם ללא הדילמה הקשה של שמירת טוהר הנשק בעיר מלאה אזרחים, נשים וטף. זו היא מטרה בפני עצמה, וכדאי לחפש פתרונות כאלה אם מתאפשר וכאשר מתאפשר.
4. הפנייה הישירה לתושבים נטלה מהמחבלים את היוזמה.⁵⁷

על כך הוסיף הקמ"ן בעדותו למחלקה להיסטוריה את ההשפעה הפסיכולוגית של כרוזים שהטיל חיל האוויר על העיר יום קודם לכיבושה, את שיתוף הפעולה עם נכבדי הקהילה ומשת"פים (משתפי פעולה) ואת השימוש המושכל באש. להערכתו, נשברו המחבלים כבר ביום הראשון למלחמה מהתקפות חיל האוויר. לבסוף הציע: "יכול להיות שלא היה מזיק אילו איזה שהם גורמים ממשלתיים היו ישר איתנו קדימה [עם הכוחות הלוחמים בחזית] שיכלו לטפל בעשרת אלפים תושבים ואולי לתת להם קצת מים, זה היה רק מועיל לישראל".⁵⁸

מסקנות ותובנות

בצור, כבכמה קהילות אחרות, התברר שהידברות ישירה עם המנהיגות המקומית בעת המלחמה עשויה להוליד הסכם מקומי, המאפשר לבודד את האוכלוסייה האזרחית מהלחימה ולמזער את הנזקים לקהילה. יתר על כן, הסדר מקומי עם אחת הקהילות עשוי להשפיע על קהילות שכנות, כפי שקרה מאוחר יותר בלחימה בשכונות מערב ביירות. במקרים שהושג הסכם, התקצר במידה רבה לוח הזמנים של צה"ל לכיבוש האזורים ולטיהורם, והמשימות מולאו במספר המועט ככל האפשר של אבדות; בכוחו של כל הסכם כזה לתמוך בלגיטימציה של פעולת צה"ל.

רבות דובר בשנים האחרונות על הבעייתיות שבמעבר משגרת הביטחון השוטף למלחמה, כפי שקרה במלחמת לבנון השנייה. מעשה צור מדגים את אחד היתרונות שבשימור מרכיב משגרת הביטחון השוטף במלחמה – והוא הערך הרב הטמון במודיעין נקודתי. מהאסטרטגיה השכיחה של ארגונים מזוינים שאינם מדינתיים – לפעול מתוך האוכלוסייה האזרחית – אין לייחס הזדהות אוטומטית של אנשי המקום עם הארגון שבקרבתם, בייחוד

⁵² תחקיר מ"פ ח', גדוד 293.

⁵³ תחקיר מח"ט 847, עמ' 9.

⁵⁴ תחקיר סמג"ד 906, עמ' 8.

⁵⁵ תחקיר מח"ט 300.

⁵⁶ אבירן, מלחמת לבנון, עמ' 26-27, 32-33.

⁵⁷ קרן, כיבוש צור, עמ' 44.

⁵⁸ תחקיר קמ"ן 847.

בזמן שחייהם ורכושם נמצאים בסכנה מיידית ומוחשית. אוכלוסיית לבנון, רצועת עזה או יהודה ושומרון, הסֶפֶר הסורי או קדמת סיני – אינן עשויות מקשה אחת. הבנת המאפיינים הייחודיים והידברות עם המנהיגות המקומית של כל קהילה, אם למפרע ואם תוך כדי פעילות מבצעית, עשויות להוליד תוצאה הדומה להסכם צור משנת 1982. לשם כך יש להקנות לכוחות הרלוונטיים (במקרה צור, לחטיבות) יכולת מודיעינית הבנויה מדוברי ערבית המסוגלים לתקשר עם הסביבה האזרחית. יכולת זו משפרת את הסיכוי להגיע לתוצאה שניתן לסכמה במילותיו של מח"ט 847: "המשימה בוצעה ללא דופי וללא כל נפגעים לכוחותינו".⁵⁹ לבסוף, שיטת ההשתלטות על צור לאחר התפנות תושביה ממנה - באמצעות טנקים וחי"ר בנגמ"שים – כרוכה בסוגיה כללית של התאמת שיטת הלחימה בשטח בנוי לדפוסי הבנייה העירונית בלבנון, כפי שעוצבה בתקופת השלטון הצרפתי בה. עקרונות התכנון העירוני המודרני בצרפת נקבעו במידה רבה בבנייתה של פריז מחדש ביוזמתו של נפוליון השלישי על ידי הברון ז'ורז'־אז'ן אוסמן (Haussmann) בשנים 1853-1870. אוסמן תכנן את רחובות פריז החדשה כרשת של שדרות רחבות וישרות הנפגשות כקרניים של כוכב בכיכרות, שאפשר לשלוט מהן באש על השדרות. באופן זה ניתן לנתק ולבודד את חלקי העיר במקרים של מהומות המסכנות את המשטר.

שדרות רחבות בתכנון העירוני במושבותיה של האימפריה הקולוניאלית הצרפתית היו למאפיין בתכנון של רבעים חדשים צמוד לערים עתיקות. את מדיניות התכנון העירוני הקולוניאלי עיצב, במידה רבה, מתכנן הערים אנרי פרוסט, שהוזמן ב־1913 על ידי גנרל ליוטי (L. H. G. Lyautey), מושלה הצבאי הראשון של מרוקו, לפקח על התכנון מחדש של עריה. נוסף על בנייתן של שכונות מודרניות על פי העקרונות של אוסמן וממשיכיו, ביקשו המתכננים במושבות צרפת למזער את הפגיעה בערים העתיקות, למעט סלילה של כמה כבישים רחבים סביבן ודרכן.

המציאות העירונית שקבעו הצרפתים במושבותיהם, כולל במזרח התיכון, היא של ערים שבהן אזור עתיק, דוגמת העיר העתיקה של צור הנוחה לבידוד מסביבתה, וצמוד לה שכונות חדשות שאפשר להשתלט עליהן בקלות יחסית לאורך שִׁדְרוֹתיהן. בשונה מהן, ההשתלטות על הרבעים העתיקים וגם על מחנות הפליטים שהתפתחו בקרבת הערים בדרום לבנון וסוריה, ממלחמת העצמאות ואילך, מחייבת טיהור מבית לבית בדרגת סיכון גבוהה – אם כי באחרונים אפשר לפרוץ צירים רחבים באמצעות ציוד מכני, תוך הרס מבנים שחסרים בדרך כלל ערך היסטורי מיוחד.⁶⁰ יתר על כן, מכיוון שמדובר ב"מקבץ" שכיח של עיר עתיקה, שכונות מודרניות, מחנה פליטים וכפר – נדרשת מראש קביעת תרגולת ההשתלטות המתאימה לכל צורת התיישבות; אך גם תזמון המביא בחשבון את האפשרות שהישג הדומה לצור בשנת 1982 בשכונות החדשות או בכפר הלבנוני, יקרין על נכונות הלחימה בעיר העתיקה או במחנה הפליטים או, לכל הפחות, להקל את הלחימה בהם.

⁵⁹ חטיבה 847, דף קרבי מס' 2 (א"צ 25/1361/82).

⁶⁰ ראו, למשל, את פריצת הדרכים במחנות הפליטים ברצועת עזה ב־1971, כדי "להבטיח שליטה מוחלטת"; אלוף (מיל') דוד מימון, הטרור שנוצח – דיכוי הטרור ברצועת עזה, 1971-1972, סטימצקי, 1993, עמ' 100 ואילך.